

VOGELS IN GRONINGEN

Visie op de Groninger vogelwereld

Henk van den Brink, Alco van Klinken en Kees van Scharenburg

● In de komende decennia staan de provincie Groningen grote veranderingen in landbouw en landschap te wachten. De toekomst van de akkerbouw is ongewis, akkers worden braakgelegd, intensieve veehouderij en bloembollenteelt rukken op. Die veranderingen hebben grote gevolgen, negatief of positief, voor de natuur en voor de vogelstand. De overheid probeert de ontwikkelingen te sturen met een reeks plannen. De aanplant van snelgroeiend hout wordt bevorderd. Er worden plannen ontwikkeld voor grote, nieuw aan te leggen natuur- en recreatiegebieden zoals Midden-Groningen en het 'Beukema-meer'. Op andere plaatsen krijgt de agrarische ontwikkeling ruim baan. Die plannen hebben op hun

Jan van de Kamm

beurt weer gevolgen voor de natuur. Ze gaan uit van een - al of niet expliciete - visie op natuur en landschap: wat is belangrijk en wat niet? Hoe moet je als vogelbeschermers tegenover deze plannen en ontwikkelingen staan? Wat vinden wij vanuit ons perspectief als vogelaars dat er zou moeten gebeuren? Welk toekomstbeeld voor vogels hebben wij voor ogen? Die vragen stelden leden van de vereniging Avifauna Groningen zichzelf; de antwoorden monden uit in een visie op de toekomst van vogels en vogelbescherming in Groningen, die in september 1992 uitkwam. Dit artikel is daarvan een verkorte weergave.

De vogelstand is in voortdurende beweging. Scholekster, kuifeend en boomklever nemen bijvoorbeeld toe; de buidelmees heeft zich recent in Groningen gevestigd. Zomertaling, zwarte stern en roodborsttapuit nemen juist af; de grauwe gors is verdwenen. Veel veranderingen zijn toe te schrijven aan menselijke activiteiten.

Biotoopveranderingen en intensivering van de landbouw zijn de belangrijkste factoren. Die kunnen zowel positief als negatief uitpakken. Ganzen profiteren van de intensief bemeste, eiwitrijke raai-grasweiden en nemen de laatste jaren dan ook toe; voor de meeste weidevogels hebben die kunstweiden desastreuze gevolgen. Hetzelfde geldt voor toekomstige ontwikkelingen: een nieuw meer zal gunstig zijn voor sommige watervogels, maar andere soorten zullen er door verdwijnen. Het is dan ook niet zonder meer mogelijk de veranderingen vanuit betrokkenheid bij de vogelwereld direct te beoordelen. Daarvoor is het nodig dieper in te gaan op de aard van de ontwikkelingen. Die nade-

Veldleeuwerik

re analyse is te vinden in de 'Vogelatlas van Groningen', een recente uitgave van de vereniging. Een beschrijving kan niet zonder uitgangspunten of criteria om de gegevens mee te ordenen. Voor deze beschrijving zijn betekenis en bedreiging als uitgangspunten genomen:

- wat is de betekenis van de provincie voor vogels, voor welke soort(groep)en is ze belangrijk;
- welke soort(groep)en gaan in aantal achteruit en worden in hun voorkomen bedreigd?

Voor welke vogels van welke biotopen is Groningen vooral belangrijk? Voor de broedvogels is die vraag te beantwoorden door van elke soort het aantal broedparen in Groningen te vergelijken met de landelijke populatie. Groningen beslaat ongeveer zeven procent van de oppervlakte van Nederland; bij een homogene verdeling verwacht je dus van elke soort zeven procent van de landelijke po-

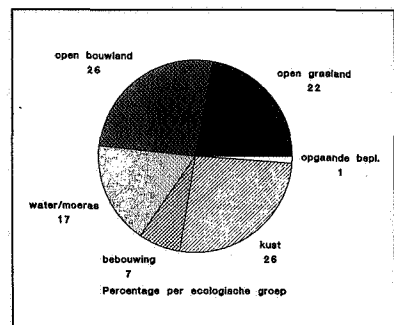

Fig. 1 Verdeling van kenmerkende soorten over de ecologische groepen

populatie aan te treffen. Een zekere marge in acht nemend voor schattingsfouten durven we soorten met een aandeel van meer dan tien procent kenmerkend voor Groningen te noemen. We komen zo op een lijst van ongeveer dertig soorten. Het zijn vooral vogels van open bouwland, zoals de gekwikstaart (aandeel in de landelijke populatie 31%); soorten van open grasland zoals de kemp-haan (26%); soorten van de kust zoals de kluut (31%); en soorten van water en moeras zoals de krakeend (16%).

Rode Lijst

Er zijn nog andere criteria gehanteerd om de bete-

kenis van Groningen voor broedvogels vast te stellen, zoals het voorkomen van 'Rode Lijst'-soorten. De Rode Lijst is een door Vogelbescherming opgestelde lijst van kenmerkende en bedreigde soorten in Nederland. Ook volgens die criteria is Groningen vooral van belang voor vogels van kust, water/moeras, open bouwland en open grasland. Voor de vogels van heide en hoogveen, opgaande vegetatie en van bebouwing is de betekenis van de provincie gering. Ekologisch gezien is de levensvatbaarheid van de Groninger heide-, bos- en stadsvogelpopulaties grotendeels afhankelijk van hoe het buiten Groningen met deze soorten gaat. Ook bij de winter- en trekvogels 'scoort' Groningen vooral onder de soorten van de kust, van natte gebieden en van het open agrarisch kultuurland: ganzen, eenden, kleine zwaan, goudplevier, Kievit. Hoe vergaat het deze vogels? Eigenlijk weten we

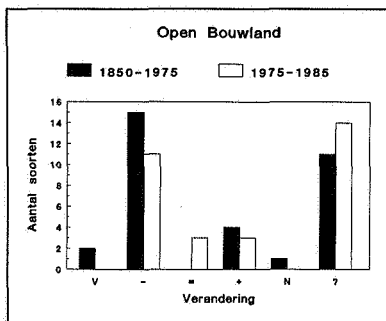

Fig. 2 Veranderingen bij de vogels van open bouwland. Voor twee periodes, 1850-1975 en 1975-1985, is weergegeven het aantal soorten per trend: V verdwenen - afgenomen = stabiel gebleven + toegenomen N nieuw gevestigd ? onbekend

dat alleen voor de broedvogels vrij nauwkeurig. Met de soorten van het open kultuurland gaat het slecht. Veel soorten zijn in aantal afgenomen, sommige ooit talrijke soorten zoals de grauwe gors zijn verdwenen. Deze afname is al sinds de jaren twintig en dertig aan de gang, maar vanaf de jaren vijftig zorgde de sterke intensivering van de landbouw voor een versnelling van het proces. Met name vogels van open bouwland, zoals kwartelkoning en gele kwikstaart, gaan de laatste jaren verder in aantal achteruit (fig 2). Ook bij de vogels van open grasland, zoals veldleeuwerik en water-

snip, zijn de ontwikkelingen negatief. Beide groepen zijn, zoals we zagen, karakteristiek voor Groningen.

Nivellering

Water- en moerasvogels zijn door ontginningen vanaf de vorige eeuw afgenomen. De laatste jaren is enige toename te zien, maar die is alleen te danken aan het ontstaan van het Lauwersmeer. Na de afsluiting van de Lauwerszee heeft zich hier een belangrijk nieuw moerasgebied ontwikkeld. In de rest van de provincie veranderde de situatie nauwelijks. Sommige moerasvogelsoorten ontbreken trouwens in Groningen omdat de gebieden te klein of te veel versnipperd zijn. Met de vogels van het kustgebied gaat het niet slecht. Vogels van heide en hoogveen zijn er in Groningen nauwelijks meer. Het schamele restant

Van veranderingen in de stand van winter- en trekvogels is weinig bekend. Hun aantallen zijn veel moeilijker te bepalen. Alleen van sommige kust- en watervogels die gekoncentreerd op bepaalde plekken voorkomen, zoals ganzen, gaat het in het algemeen niet slecht.

Openheid

Eén van de conclusies is dat vogels van open landschappen kenmerkend zijn voor Groningen. Landschappelijke openheid is een van de belangrijkste voorwaarden voor het voorkomen van deze vogelgroepen. Behoud van die openheid zou dus een belangrijk beleidsdoel moeten zijn. Vanuit dit perspectief zijn we niet zo ingenomen met (plannen voor) het aanplanten van snelgroeiende produktiebossen als alternatief voor de noodlijdende akkerbouw in Oldambt en Veenkoloniën. Als er al

ekologische groep	betekenis	1850-1975	1975-1985
heide en hoogveen	-	--	(=)
open grasland	+	--	-
open bouwland	+	--	--
water en moeras	+	-	=+
kust	+	+	++
opgaande vegetatie	-	+	++
bebouwd gebied	-	-+	=+

legenda betekenis: - gering, + groot legenda aantalsontwikkeling: -- sterke afname, - afname, (=) gelijkblijven op laag nivo, - + af- en toename, =+ gelijkblijven en toename, ++ sterke toename

Tabel 1. Ekologische groepen; betekenis van Groningen en aantalsontwikkelingen in de periodes 1850-1975 en 1975-1985

van een heidevogelbevolking weet zich min of meer te handhaven. Soorten van opgaande beplanting (bos, houtwallen, singels) zitten vooral de laatste decennia in de lift. Voor deze groep is het belang van Groningen echter marginaal. Hetzelfde geldt voor de vogels van bebouwing. Er vindt dus nivellering plaats: vogels die kenmerkend zijn verdwijnen of hebben het moeilijk; vogels die overal voorkomen en die elders veel algemener zijn nemen toe. Deze nivellering is overigens niet exclusief voor Groningen: ook elders in Nederland en in Europa zien we dezelfde tendens. En ook daar zijn vooral vogels van het kultuurlandschap slachtoffer van de ontwikkelingen.

produktiebos moet komen, dan alleen in reeds besloten gebieden. Dat nog afgezien van de geringe natuurwaarde - althans voor vogels - van de 'houtakkers', waarin zich alleen triviale, overal algemeen voorkomende soorten zullen vestigen. Overigens moge duidelijk zijn dat het behoud van grootschalige openheid een noodzakelijke, maar niet een voldoende voorwaarde is voor het behoud van de genoemde soortengroepen.

Agrarisch kultuurlandschap

Een andere conclusie is dat meer aandacht moet worden besteed aan het open kultuurland: de soorten die er voorkomen zijn karakteristiek voor

Richard Vaughan

Grauwe Gors

Groningen en ze worden in hun voortbestaan bedreigd. Tot nu toe echter is het overgrote deel van het kultuurland door de overheid in dit opzicht stiefmoederlijk bedeed. Merkbare vormen van natuurbeleid bestaan er voor de buitendijkse gebieden, de meeste meren en moerasgebieden, de bossen en een deel van de vochtige graslanden. Die biotopen zijn goed vertegenwoordigd in de Ekologische Hoofdstructuur waarop het Natuurbeleidsplan bijna al z'n kaarten zet. Het grootste deel van het kultuurland, waaronder al het bouwland in de provincie, valt buiten die hoofdstructuur, behoort dus tot de zogenoemde 'witte gebieden'. Die worden vrijwel aan hun lot overgelaten. Terwijl juist de vogels van het bouwland bij uitstek karakteristiek zijn voor Groningen én het meest van alle groepen in hun voortbestaan worden bedreigd! Naar de mening van Avifauna Groningen is het dus de hoogste tijd om voor deze groep iets te doen. Misschien wekt het bevreemding dat vogelaars zich sterk maken voor gebieden die door velen als desolaat en vogelarm wordt gezien. Inderdaad is het aantal op bouwland voorkomende soorten vrij klein. In een beetje bos zitten al gauw meer vogels. Soortenrijkdom is echter geen beslissend criterium. Dat laat zich illustreren aan de 'traditionele' groep van de weidevogels: ook daarbij gaat het maar om een paar soorten, waarvoor ons land echter wel zeer belangrijk is en waar dus al jarenlang veel inspanningen voor geleverd worden. Een aardige ontdekking trouwens van de vogelaars die de laatste jaren wél die saai akkers introkken, is dat een aantal als weidevogel te boek staande soorten in Groningen op bouwland meer blijken voor

te komen dan op gras. Van de kwartelkoning en de gele kwikstaart - beide oorspronkelijk vooral te vinden in kruidenrijke hooilanden - wisten we dat al, maar het blijkt evenzeer te gelden voor veldleeuwrik en graspieper.

Echte natuur

Sommigen zullen tegen onze zienswijze als bezwaar inbrengen, dat het agrarisch kultuurland helemaal geen natuur is, en dat hetgeen wij de natuurwaarden van het kultuurland noemen maar een schamel overblijfsel is dat beter plaats kan maken voor 'echte natuur'. Uiteraard kan een visie niet stoeien op feiten alleen (de weergave daarvan berust al op keuzes), er ligt ook een natuurbild aan ten grondslag. Ons natuurbild is niet dat van een 'oernatuur' van vóór de aanwezigheid van de

mens, waarin 'spontane ontwikkeling' en 'zelfregulatie' bepalend zijn. We zijn wel voorstander van het kreëren van grote aaneengesloten natuurgebieden waar dat mogelijk is. In een groot moerasgebied in Midden-Groningen is voor meer soorten plaats dan in kleine, versnipperde plasjes en moerassen. Voor de provincie als geheel streven we een gemengd beeld na, waarin 'oernatuur' een rol speelt in het kustgebied en in moerassen, maar waarin ook 'kultuurnatuur' een prominente plaats krijgt toebedeeld. Dat we niet voor de zogenaamde oerreferentie kiezen heeft een aantal redenen. In de eerste plaats is de mens als soort zodanig dominant en zal dat voorlopig wel blijven, dat het een illusie is te denken dat in Groningen grootschalige zichzelf regulerende 'oerlandschappen' gekreëerd kunnen worden. Verder vinden we dat je hoe dan ook verantwoordelijk bent voor wat je hebt. Een groot deel van Groningen bestaat nu eenmaal uit kultuurland. Voorlopig zal dat ook zo blijven, ook al wordt hier en daar misschien grond uit produk-

Tabel 2. Populatieaandeel (in %) van weidevogels in grasland en bouwland (eerste en tweede kolom van links) en populatieomvang (aantal broedparen) in open kultuurland (rechterkolom) in de provincie Groningen. Bron: van Scharenburg et al. 1992.

Soort	% gras	% bouwland	populatie open kultuurland
Zomertaling	100	0	70
Watersnip	100	0	210
Kemphaan	100	0	40
Grutto	99,5	0,5	5600
Tureluur	99,4	0,6	4400
Slobeend	98,7	1,3	385
Kuifeend	73,6	26,4	820
Kievit	65,9	34,1	13120
Scholekster	54,4	45,6	10000
Bergeend	50	50	200
Meerkoet	50	50	2100
Wulp	50	50	10
Wilde eend	37,5	62,5	20000
Waterhoen	27,9	72,1	1525
Paapje	25,7	74,3	135
Fazant	16,9	83,1	6160
Veldleeuwrik	16	84	21000
Graspieper	12,2	87,8	12300
Kwartelkoning	5,3	94,7	100
Gele kwikstaart	3	97	27720
Patrijs	2,3	97,7	1230
Kwartel	1	99	2225
Grauwe gors	0	100	0-1

tie genomen voor bijvoorbeeld natuurontwikkeling. Dat kultuurland herbergt bepaalde kenmerkende soorten en levensgemeenschappen; het gaat niet aan die te verwaarlozen. Daar komt bij dat de natuur van het kultuurlandschap sterk bedreigd is, niet alleen in Groningen, maar in heel West-Europa. Bovendien staan de oorspronkelijke biotopen, van waaruit veel van de kultuurlandsoorten afkomstig zijn - natuurlijke graslanden, steppen, hoogvenen - ook onder grote druk.

Praktische mogelijkheden

Rest de vraag, wat eigenlijk de mogelijkheden zijn om de vogels van het kultuurland enigszins structureel te beschermen. Immers, is het voorkomen van vogels daar niet volstrekt afhankelijk van de grillen

van de landbouw en het landbouwbeleid?

Kiezen voor de vogels in het kultuurland betekent pleiten voor een landbouw waarin ruimte is voor de bij het open kultuurland behorende natuurwaarden. In onze ogen moet dit een wezenlijk onderdeel zijn van het tegenwoordig veel gehoorde begrip 'duurzame landbouw'.

De ontwikkelingen in het landbouwbeleid bieden soms mogelijkheden voor natuurbescherming, die door de overheid, wanneer ze al als zodanig onderkend worden, nauwelijks worden benut. Een goed voorbeeld daarvan is de braaklegregeling. Op braakliggende akkers in de Dollardpolders broedden tot ieders verrassing in 1992 zo'n 20 paren van de grauwe kiekendief, tweederde van het landelijk totaal en aanzienlijk meer dan de hele Nederlandse populatie in de voorafgaande jaren. Ook andere roofvogels profiteerden van het muizenaanbod:

een 'toevallig' en onbedoeld neveneffect van de braaklegging. Intussen is een groot deel van het gebied al weer omgeploegd, maar we hebben wel een idee gekregen van de mogelijkheden. Wat ligt er nu meer voor de hand dan de braaklegregeling zodanig uit te voeren dat de natuur er van meeprofitteert? Niet alleen voor roofvogels, maar ook voor soorten als patrijs, kwartel en veldleuwerik zou dat gunstig uit kunnen pakken.

Naast het meeliften met de ontwikkelingen in de landbouw zijn er mogelijkheden om een specifiek beleid te voeren. Ook hiervoor geldt dat deze door de overheid deels wel worden onderkend, maar nog vrijwel niet in praktijk gebracht. Een goed voorbeeld is het extensief beheer van perceelsranden, waarmee met name in Engeland en Duitsland goede ervaringen zijn opgedaan. Akkerranden die niet worden bespoten en niet of minder worden

Graspieper

